

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ی الهیات (علوم قرآن و حدیث)

بررسی آینده نگری و دوران‌دیشی در زندگی در قرآن و حدیث

توسط:

زیبا جنگجو

استاد راهنما:

دکتر سهراب مروتی

استاد مشاور:

دکتر جمال فرزند وحی

شهریور ۱۳۹۰

به نام خدا

بررسی آینده نگری و دوراندیشی در زندگی در قرآن و حدیث

توسط:

زیبا جنگجو

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی
لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی:

الهیات (علوم قرآن و حدیث)

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۹۰/۶/۲۴ توسط هیئت داوران زیر ارزیابی و با درجه بسیار خوب به تصویب رسید.

دکتر سهراب مروتی، دانشیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد راهنما).....

دکتر جمال فرزندوحی، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد مشاور).....

دکتر مهدی اکبرنژاد، استادیار گروه الهیات (داور).....

دکتر شمس اله صفرلکی، استادیار گروه الهیات (داور).....

شهریور ۱۳۹۰

تقدیم به

اهل بیت علیهم السلام

که با مدیریت الهی خود، جامعه بشری را به سوی رشد، سعادت و رستگاری ابدی رهنمون شدند.

، پدر زحمت کش و مادر مهربانم

که نگاه مهرآمیزشان، خستگی را زایل می کند.

و همسر عزیزم

که با صبر و حوصله، مشوق و پشتیبان بنده بودند.

سپاسگزاری

قبل از هر چیز لازم می دانم؛ از اساتید بزرگوارم و همه کسانی که مرا در تدوین و تنظیم این رساله یاری نموده اند؛ تقدیر و تشکر نمایم. به ویژه از زحمات بی دریغ استاد محترم جناب دکتر سهراب مروتی به عنوان استاد راهنما و جناب دکتر جمال فرزند وحی به عنوان استاد مشاور که در تهیه این رساله مرا راهنمایی نمودند؛ و همچنین از اساتید داور جناب دکتر مهدی اکبرنژاد و جناب دکتر شمس اله صفرلکی، صمیمانه تقدیر و تشکر می نمایم.

همچنین از صبر و حوصله همسر عزیزم که همواره در زندگی و در راه کسب علم و دانش پشتیبان و مشوق من بودند؛ قدردانی می نمایم.

چکیده

آینده نگری مسئله ای است که در آن، زمان آینده مطرح است. بشر از اولین روزهایی که زندگی اجتماعی خویش را آغاز کرده است؛ نسبت به آینده خود بیمناک و حساس بوده است. گرچه آینده برای انسان چهره ای گنگ دارد؛ اما برنامه ریزی، توجه و شناخت نسبت به آن ضروری است. آینده نگری عبارت است از پیش بینی آینده، آمادگی برای رویارویی با آینده و اندیشیدن در پایان کارها.

این پژوهش در پی آن است که با مراجعه به کتابها و با استفاده از قرآن و روایات، واژه آینده نگری که با حزم و تدبیر معادل است؛ مورد بررسی قرار داده و عواملی که بر آینده نگری و دوراندیشی تأثیر می گذارند؛ تحلیل نماید. در ادامه، عواملی که مانع گسترش دید انسان نسبت به آینده می شوند؛ تحت عنوان عوامل بازدارنده آینده نگری و دوراندیشی بیان کند. در نهایت با توجه به اهمیت مسئله، به آثار و نتایجی چون: توسعه و پیشرفت، صبر و استقامت، آرامش و امنیت، شادی و نشاط و... که از آینده نگری و دوراندیشی به دست می آید؛ پرداخته است.

کلید واژه‌ها: آینده نگری، دوراندیشی، آثار آینده نگری، حزم، قرآن، حدیث

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۳	فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
۴	۱-۱. روش شناسی.....
۴	۱-۱-۱. شرح و بیان مسئله.....
۵	۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق.....
۵	۱-۱-۳. اهداف تحقیق.....
۵	۱-۱-۴. پیشینه تحقیق.....
۷	۱-۱-۵. سؤال های تحقیق.....
۷	۱-۱-۶. فرضیات.....
۷	۱-۱-۷. روش تحقیق.....
۸	۲-۱. مفهوم شناسی.....
۸	۱-۲-۱. مفاهیم.....
۸	۱-۲-۱-۱. حزم.....
۹	۱-۲-۱-۲. تدبیر.....
۱۰	۱-۲-۱-۳. گستره ی کاربرد آینده نگری در قرآن و حدیث.....
۱۳	فصل دوم: عوامل تأثیرگذار بر آینده نگری و دوراندیشی.....

- ۱۴.....۱-۲. ایمان به خدا.
- ۱۶.....۲-۲. باور به آخرت.
- ۲۱.....۳-۲. یاد مرگ.
- ۲۳.....۴-۲. عبادت.
- ۲۸.....۵-۲. توکل.
- ۳۱.....۶-۲. انتظار فرج.
- ۳۴.....۷-۲. تفکر.
- ۳۷.....۸-۲. داشتن هدف.
- ۴۰.....۹-۲. مدیریت و برنامه ریزی.
- ۴۴.....۱۰-۲. مشاوره.
- ۴۷.....۱۱-۲. امید و آرزو.
- ۴۹.....۱۲-۲. مطالعه تاریخ.
- ۵۳.....۱۳-۲. الگو منشی.
- ۵۶..... فصل سوم: عوامل بازدارنده آینده نگری و دوراندیشی.**
- ۵۷.....۱-۳. خود باختگی.
- ۵۹.....۲-۳. شهوت پرستی.
- ۶۲.....۳-۳. تنبلی.
- ۶۴.....۴-۳. غفلت و ناآگاهی.

۶۶	۵-۳. آرزوهای طولانی.....
۶۹	۶-۳. عدم شناخت زمان.....
۷۲	۷-۳. یأس و ناامیدی.....
۷۳	۸-۳. دنیا طلبی.....
۷۷	فصل چهارم: ثمرات و کارکردهای آینده نگری و دوراندیشی.....
۷۸	۱-۴. همت و تلاش.....
۸۰	۲-۴. توسعه و پیشرفت.....
۸۲	۳-۴. آرامش و امنیت.....
۸۵	۴-۴. صبر و استقامت.....
۸۸	۵-۴. معنا بخشی به زندگی.....
۹۱	۶-۴. غنیمت شمردن فرصتها.....
۹۲	۷-۴. شادی و نشاط.....
۹۶	نتیجه گیری.....
۹۸	منابع و مآخذ.....
۱۰۵	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

رفع ناآگاهی از آینده از اصلی ترین دغدغه های خاطر انسان در طول تاریخ بوده است و آدمی همیشه به دنبال این بوده که از آینده خود آگاه شود و آن را به نحوی که خود می خواهد؛ سازمان دهد. پایه این کار برای او، شناخت آینده و مقدمه این شناخت، پیش بینی آینده بوده است. آینده نگری از عقل و اندیشه انسان ها بر می خیزد و از دیرباز مورد علاقه انسان بوده است. اگر انسان قصد داشته باشد آینده خود را بسازد؛ به چنین دانشی در زندگی نیاز دارد. دگرگونی و پیشرفتهای چشمگیری که در زندگی بشر به وقوع پیوسته است؛ یکی از دلایلی است که ضرورت آینده نگری را توجیه می کند.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

وَ قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ. و برای خودتان پیش بفرستید و از خدا پروا کنید و بدانید قطعاً شما او را دیدار خواهید کرد. و مؤمنین را مژده ده. (بقره/۲۲۳)

مرحوم طالقانی در تفسیر آیه می گوید:

«مؤمن بصیر، باید مانند کشاورز عاقبت اندیش، ناظر به آینده باشد و هر چه بیشتر از کشت خود برای زندگی آینده اش بهره و توشه بردارد. و نباید شکوفه ها و سبزه های لذات گذرا، چشم و دلش را برباید و از اندیشه در تربیت و ذخیره بذر چشم بپوشد. باید بذرهایی تقدیم نمایند که وارث عقاید، اخلاق عالی و جهاد اسلامی باشند تا بهره و سود آن عاید دنیا و آخرت همه باشد.» (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۱۳۵)

در حدیث آمده است که عقل، آینده نگری و دوراندیشی را تأیید می کند:

إِنَّمَا الْعَقْلُ التَّجَنُّبُ (فِي التَّجَنُّبِ) مِنَ الْإِثْمِ وَ النَّظَرُ فِي الْعَوَاقِبِ وَ الْأَخْذُ بِالْحَزْمِ. همانا عقل در دوری از گناه، نگاه به عاقبت و به کار بردن دوراندیشی است. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۵۱)

با توجه به دامنه آینده نگری و دقت در آیات و احادیث به دست می آید که واژه های حزم و تدبیر در این مدخل جا می گیرد. در حدیث دیگری آمده است:

الْحَزْمُ النَّظْرُ فِي الْعَوَاقِبِ وَ مُشَاوَرَةُ ذَوِي الْعُقُولِ. دوران‌دیشی، نگاه به پایان کارها و مشاوره با صاحبان خرد است. (همان، ص ۴۷۵)

از آنجا که توجه به آینده و آینده نگری از ویژگی های ذاتی انسان است؛ عواملی که بر تقویت آن تأثیر می گذارند؛ نیز عمیق و گسترده هستند. با کمک این عوامل می توان دید خود را نسبت به آینده گسترش داد. گرایش به آینده نیاز به تحقیق ندارد. چون آینده زمانی است که حتماً می آید اما آینده نگری و دوران‌دیشی در زندگی نیاز به پژوهش دارد. بنابراین این تحقیق آینده نگری و دوران‌دیشی در زندگی را در قرآن و حدیث مورد بررسی قرار داده است که جهت آشنایی بیشتر با محتوای مطالب، به ارائه مختصری از آنها بسنده می کنیم.

در فصل اول بعد از طرح کلیات، به بیان مفاهیم آینده نگری، حزم و تدبیر با استناد به شواهدی از قرآن و حدیث پرداخته شده است. در فصل دوم عوامل تأثیرگذار بر آینده نگری و دوران‌دیشی چون: ایمان به خدا، باور به آخرت، مدیریت و برنامه ریزی، مطالعه تاریخ و... به طور مختصر بیان شده است. در فصل سوم عواملی چون شهوت پرستی، دنیاطلبی، یأس و ناامیدی و... که مانع آینده نگری و دوران‌دیشی انسان می شوند؛ تحت عنوان عوامل بازدارنده آینده نگری و دوران‌دیشی مطرح شده است. به دلیل نقش و تأثیر آینده نگری و دوران‌دیشی، آثار و نتایج آن چون: همت و تلاش، شادی و نشاط، آرامش و امنیت، توسعه و پیشرفت و ... عنوان فصل پایانی می باشد.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱. روش شناسی

۱-۱-۱. شرح و بیان مسئله

یکی از مسائلی که توجه به آن لازم و ضروری است؛ مسئله آینده نگری است. این مسئله یکی خصیصه مقدس انسانی و موهبتی الهی است که از دیرباز مورد علاقه انسان بوده است؛ به همین خاطر بشر از اولین روزهایی که زندگی اجتماعی خویش را آغاز کرده است؛ نسبت به آینده خود بیمناک و حساس بوده است. همه انسانهایی که به سعادت خویش می اندیشند؛ باید اصل آینده نگری را سرلوحه کارهای خود در زندگی قرار دهند و راههایی برای گسترش و تقویت آن پیدا کنند تا بتوانند نتیجه مطلوب را به دست آورند.

قرآن کریم می فرماید:

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتُنظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ. ای کسانی که ایمان آورده اید؛ تقوای خدا را پیشه کنید و هر کس باید بنگرد که برای فردا (ی خود) از پیش چه فرستاده است و از خدا بترسید. در حقیقت خدا به آنچه می کنید؛ آگاه است. (حشر/۱۸)

«این آیه مؤمنین را وادار می کند که به یاد خدای سبحان باشند. و او را فراموش نکنند. و مراقب اعمال خود باشند؛ که چه می کنند. صالح آنها کدام و طالحش کدام است؟ چون سعادت زندگی آخرتشان به اعمالشان بستگی دارد. و مراقب باشند که جز اعمال صالح انجام ندهند. و صالح را هم خالص برای رضای خدا به جای آورند. و این مراقبت را استمرار دهند. و همواره از نفس خود حساب بکشند. و هر عمل نیکی که در کرده های خود یافتند؛ خدا را شکر گزارند. و هر عمل زشتی دیدند؛ خود را توبیخ نمایند. نفس را مورد مؤاخذه قرار دهند و از خدای تعالی طلب مغفرت کنند.» (موسوی همدانی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۳۷۳ و ۳۷۴)

امام صادق (ع) در مورد اهمیت و ضرورت آینده نگری می فرماید:

وَ اعْلَمْ أَنَّ لِلْأُمُورِ أَوَّخَرَ فَأَحْذَرِ الْعَوَاقِبَ وَ أَنَّ لِلْأُمُورِ بَغْتَاتٍ فَكُنْ عَلَى حَذَرٍ. و بدان که کارها پایان هایی دارد. پس، عواقب را احتیاط کن و بعضی کارها ناگهانی است. پس، بر حذر باش (مراقب باش). (مجلسی، بی تا، ج ۷۵، ص ۲۵۰)

در همین راستا این رساله در نظر دارد تا آینده نگری و دور اندیشی در زندگی در قرآن و حدیث با روش تحلیلی-توصیفی تبیین کند. و به عوامل تأثیرگذار بر آینده نگری و دوراندیشی، عوامل بازدارنده و ثمراتی که از این راه به دست می آید؛ نائل شود.

۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق

اگر انسان قصد داشته باشد آینده خود را بسازد؛ به چنین دانشی در زندگی نیاز دارد؛ زیرا باعث تعادل و توازن در زندگی می شود. انسان قدرت کنترل بر خود، تصمیمها و رفتارهایش را دارد و از این راه نوعی پیوستگی و انسجام در زندگی ایجاد می شود. دگرگونی و پیشرفتهای چشمگیری که در حوزه های مختلف زندگی بشر به وقوع پیوسته است؛ تنها یکی از دلایلی است که ضرورت آینده نگری را توجیه می کند. برنامه ریزی برای ساختن فردایی باشکوه و سرشار از لطف و نعمت الهی ضروری است.

اهمیت آینده نگری و اقبال عموم مردم به آن سبب شده است؛ همه ی مکاتب اعم از الهی و بشری به نوعی به آن حساس بوده و درباره آن بحث نمایند.

۱-۱-۳. اهداف تحقیق

- ۱- دستیابی به ارزش و اهمیت آینده نگری و دوراندیشی
- ۲- شناخت عوامل تأثیرگذار بر آینده نگری و دوراندیشی
- ۳- آگاهی نسبت به عوامل بازدارنده آینده نگری و دوراندیشی
- ۴- رسیدن به ثمرات آینده نگری و دوراندیشی

۱-۱-۴. پیشینه تحقیق

در بررسی های انجام شده به تألیفی که به صورت مستقل و اختصاصی به مسئله آینده نگری و دوراندیشی در زندگی در قرآن و حدیث پرداخته باشد؛ برخورد نکردم؛ ولی پژوهشهایی به

صورت پراکنده در کتابها و مقالات در مورد آینده نگری انجام شده است؛ که به بررسی جنبه هایی از موضوع پرداخته اند.

الف - کتابها

۱- **تصمیم گیری راهبردی موعود گرا:** اثر غلامرضا گودرزی است که در فصل سوم به موضوع فرجام شناسی و آینده نگری می پردازد.

۲- **درآمدی بر مدیریت صالحین (رویکردی آینده نگر):** اثر محمد مهدی ذوالفقارزاده است. ایشان در بخش اول (چرا و چگونه آینده شناسی؟) و بخش دوم (ارائه تصویری قرآنی از آینده) به بحث آینده نگری پرداخته است.

۳- **افق آینده (نظری بر مبانی آینده پژوهی دینی و غیر دینی):** اثر دکتر داود کمیجانی است. که ایشان در این کتاب به موضوع آینده، توجه و شناخت به آن پرداخته است.

ب-مقالات

۱- کشاورز، س، (۱۳۸۶)، **مفاهیم آینده نگر در اسلام و آثار تربیتی آن:** این مقاله بعضی از مفاهیم که بر آینده نگری انسان تأثیر می گذارد؛ به همراه آثار تربیتی آن بیان کرده است.

۲- فکری، ج، (۱۳۷۹)، **جوان و آینده نگری:** این مقاله به لزوم آینده نگری برای قشر جوان و به اهمیت آن از نظر تعالیم اسلامی اشاره کرده است.

ج-پایان نامه ها

پایان نامه ای با موضوع آینده نگری و دوراندیشی در قرآن و حدیث کار نشده است. تنها پایان نامه هایی با موضوع تصویرپردازی از ویژگی های آینده موعود و تأثیر آن بر سازمان به سوی الگوی قرآنی نوشته علیرضا افضلی در سال ۸۶ در دانشگاه امام صادق (ع) مورد بررسی قرار گرفته است و به مباحث استراتژی انتظار، آرمانشهر پردازی و آینده موعود از نظر قرآن و

روایات پرداخته است. اما رساله حاضر تنها درصدد بررسی آینده که مربوط به موعود باشد و به مباحث مهدویت پرداخته باشد؛ نیست.

۱-۱-۵. سؤال های تحقیق

۱- ارزش و اهمیت آینده نگری چیست؟

۲- چه عواملی بر آینده نگری و دوراندیشی در زندگی تأثیر می گذارند؟

۳- موانع به کارگیری سبک آینده نگری در زندگی چیست؟

۴- آینده نگری در زندگی چه ثمراتی دارد؟

۱-۱-۶. فرضیات

۱- عواملی چون: ایمان به خدا، باور به آخرت، مدیریت و برنامه ریزی، مطالعه تاریخ بر آینده نگری و دوراندیشی تأثیر می گذارند.

۲- عواملی چون: خودباختگی، یأس و ناامیدی، شهوت پرستی، دنیاطلبی مانع آینده نگری و دوراندیشی هستند.

۳- همت و تلاش، توسعه و پیشرفت، صبر و استقامت، آرامش و امنیت از ثمرات آینده نگری و دوراندیشی هستند.

۱-۱-۷. روش تحقیق

این تحقیق به روش تحلیلی-توصیفی است. در روش توصیفی محقق سعی می کند مطالب را آن طوری که هست؛ استخراج کند و در روش تحلیلی پژوهشگر نظریه ای را با استفاده از یافته های تحقیق پرورانده، مطرح می کند و به نوآوری می رساند. بهره گیری از این روش تلاش شده است که شیوه فیش برداری و جمع آوری مطالب با مراجعه به کتابخانه ها و استفاده از قرآن، روایات و منابع موجود و مرتبط انجام گیرد. و بعد از گردآوری اطلاعات، مطالب تنظیم می شود.

۱-۲. مفهوم شناسی

۱-۲-۱. مفاهیم

در احادیث، اصطلاح «النَّظَرُ فِي الْعَوَاقِبِ» برای مفهوم آینده نگری آمده است. چنان که علی (ع) می فرماید:

الْحَزْمُ النَّظَرُ فِي الْعَوَاقِبِ... . دوراندیشی، نگاه به عواقب (آینده نگری) است. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۷۵)

آینده نگری را می توان از نظر مفهوم با واژه تدبیر و حزم مترادف و معادل دانست. (دشتی، ۱۳۷۶، ص ۵۹)

با توجه به این که واژه پیش بینی کاربرد بسیار زیادی دارد و در اذهان عامه مردم نیز راحت تر از آینده نگری معنای خود را می رساند؛ اکثر محققان و نویسندگان از این واژه به جای آینده نگری استفاده نموده اند. (گودرزی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۰)

۱-۲-۱-۱. حزم

یکی از واژه های معادل آینده نگری و دوراندیشی حزم است. در بعضی احادیث حزم به معنی دوراندیشی است اما حزم به طور مطلق دوراندیشی نیست. در معنای حزم آمده است:

«الْحَزْمُ: ضَبَطُ الرَّجُلِ أَمْرَهُ وَالْحَذَرُ مِنْ قَوَاتِهِ؛ حزم: انسان کارش را ضبط کند و از فوت آن بر حذر باشد». (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۳۹) «الْحَزْمُ: ضَبَطُ الْإِنْسَانِ أَمْرَهُ وَالْأَخَذُ فِيهِ بِالثَّقَةِ؛ انسان کارش را ضبط کند و آن را با اطمینان اخذ کند». (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۱۳۱)

دهخدا می گوید: «دوراندیشی یعنی صفت و حالت دوراندیش، مآل اندیشی، بینش صحیح آینده، آینده نگری، عاقبت اندیشی، ملاحظه عاقبت کار». (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۷، ص ۹۸۶۶)

در دانش نامه امام علی (ع) می خوانیم:

«حزم در لغت به مفهوم محکم کاری و استوار کردن امور است. حزم در روایات نیز به همین معنا به کار رفته است؛ ولی برای آن مصادیق فراوانی بیان شده است. از جمله، مهم ترین آنها عبارتند از: اصلاح امروز، تدارک فردا، کار امروز را به فردا وا نهادن، آماده مرگ بودن، در رأی مستبد نبودن، با صاحب نظران مشورت کردن، استواری و قاطعیت در تصمیم گیری، توقف در موارد مشکوک، احتیاط و عاقبت اندیشی. به این ترتیب یکی از مجاری مهم «حزم» آینده نگری و دوراندیشی است. به عبارت دیگر، حزم آن است که اولاً، وضعیت فردا و حوادثی که در آینده پیش خواهد آمد؛ از جمله مرگ و زندگی، در نظر گرفته شود. ثانیاً تمایلات امروز با توجه به فردا سامان داده شود». (رشاد، ۱۳۸۵، ج ۴، ص ۱۵۰)

سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع مَا الْحَزْمُ قَالَ أَنْ تَنْتَظِرَ فُرْصَتَكَ وَ تُعَاجِلَ مَا أَمَّاكَ. از امیرالمؤمنین (ع) سؤال شد؛ حزم چیست؟ فرمود: آن که منتظر فرصت باشی و (در) آن چه برای تو امکان دارد؛ عجله کنی. (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۴۰۱)

۱-۲-۱-۲. تدبیر

از دیگر واژه‌های معادل، تدبیر است که آینده نگری را می‌رساند. در تعریف تدبیر آمده است:
 «التدبیر: نَظْرٌ فِي عَوَاقِبِ الْأُمُورِ، وَ فُلَانٌ يَتَدَبَّرُ أَعْجَازَ أُمُورٍ قَدْ وَلَّتْ صُدُورُهَا؛ تدبیر: نگاه کردن به پایان کارها و فلانی پایان کارها را آینده نگری می‌کند و به صدر آن رسیده است.» (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۳۳)

«التدبیر: ... وهو دُبْرُه؛ ... (دیدن) نتیجه کارش است.» (ابن زکریا، ۱۳۸۷، ص ۳۱۰)

راغب اصفهانی در مفهوم تدبیر می‌گوید:

«التَّفَكُّرُ فِي دُبْرِ الْأُمُورِ؛ اندیشیدن در پایان کارها. و الاستدبار: طلب دُبْرِ الشَّيْءِ؛ پایان چیزی را خواستن (عاقبت اندیشی)». (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۰۷)

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا. و کار را تدبیر می‌کنند. (نازعات/۵)

آیت الله مکارم در مفهوم مدبرات می‌گوید:

«مدبرات از ماده تدبیر به معنی عاقبت چیزی را اندیشیدن است. و از آنجا که عاقبت‌اندیشی و آینده‌نگری سبب سامان یافتن کار به نحو احسن می‌گردد؛ واژه تدبیر در این معنی نیز به کار می‌رود». (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۶، ص ۷۵-۷۶)

علی (ع) می‌فرماید:

التَّدْبِيرُ النَّظْرُ فِي عَاقِبَةِ الْأَمْرِ أَوْ الْفِعْلِ عَنِ رُؤْيَا وَ الْمُرَادُ هُنَا إِمْضَاءُ الْأُمُورِ عَلَى وَفْقِ الْمَصْلَحَةِ وَ الْعِلْمُ بِالْعَوَاقِبِ. تدبیر، نگاه به پایان کارها یا انجام کار پس از دیدن است. و مراد اینجا تأیید کارها بر اساس مصلحت، و آگاهی نسبت به فردها است. (مجلسی، بی تا، ج ۵۴، ص ۱۵۸)

۱-۲-۱-۳. گستره ی کاربرد آینده نگری در قرآن و حدیث

قرآن در موارد متعددی به پیش بینی آینده پرداخته و آینده نگریهایی انجام داده‌است. خداوند در مورد آینده جهان می‌فرماید:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا... . خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند؛ وعده داده‌است که حتماً آنان را در سرزمین جانشین (خود) قرار دهد؛ همان گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند؛ جانشین (خود) قرار داد. و آن دینی را که برایشان پسندیده‌است؛ به سودشان مستقر کند، و بیمشان را به ایمنی مبدل گرداند. (نور/۵۵)

در این آیه خداوند چشم انداز آینده جهان و یا هر زمان دیگری را ترسیم کرده‌است.

آینده نگری در تعالیم اسلام از جایگاه والایی برخوردار است. اسلام به عنوان یک مکتب جامع فکری و علمی دیدگاه هایی راجع به آینده و آینده نگری دارد و پیش بینی هایی درباره آینده ارائه کرده است. اما برخی افراد فقط منافع زودگذر کار خود را می بینند؛ ولی معایب و عواقب بد آن را تدبیر نمی کنند.

نقل است حضرت آدم در سفارش به وصی خود حضرت شیث گفت:

إِذَا عَزَمْتُمْ عَلَىٰ أَمْرٍ فَانظُرُوا إِلَىٰ عَوَاقِبِهِ فَإِنِّي لَوِ نَظَرْتُ فِي عَاقِبَةِ أَمْرِي لَمْ يُصِْبْنِي مَا أَصَابَنِي. هنگامی که بر کاری تصمیم گرفتید؛ به عاقبت آن نگاه کنید. زیرا اگر من در عاقبت کار خود نگاه می کردم؛ به من نمی رسید آنچه به من رسید. (مجلسی، بی تا، ج ۷۵، ص ۴۵۲)

از حدیث فوق استنباط می شود که افراد باید هنگام تصمیم به کاری، به آخر و عاقبت آن توجه کنند. وگرنه در تصمیمی که بدون دوراندیشی گرفته شود؛ خیری نیست.

امام علی (ع) نیز می فرماید:

لَا خَيْرَ فِي عَزْمٍ بِلَا حَزْمٍ. در تصمیمی که بدون دوراندیشی است؛ هیچ خیری نیست. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۷۴)

در تفسیر مجمع البیان آمده است که:

قِيلَ الْعَزْمُ الْقُوَّةُ وَالْحَزْمُ الْحَذَرُ وَمِنْهُ الْمَثَلُ الْأَخِيرُ فِي عَزْمٍ بغيرِ حَزْمٍ وَقِيلَ الْحَزْمُ التَّاهِبُ لِلْأَمْرِ وَالْعَزْمُ النَّفَادُ فِيهِ وَمِنْهُ قِيلَ فِي الْمَثَلِ: «رَوَّ تَحَزْمَ فَإِذَا اسْتَوْضَحَتْ فَاجْزِمِ». گفته شده عزم، اراده است و حزم، احتیاط و دوراندیشی است و نمونه دیگر است که عزم، غیر از حزم است. و گفته شده است که حزم مهیا شدن برای کاری و عزم تصمیم و اراده در آن است. و در مثل گفته شده: تأمل کن تا دوراندیش باشی. و چون (جوانب کار) روشن گشت؛ قاطعانه انجام ده. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۰۰)